

СЛОВНИК ГОВОРІВ ЛЮБЛІНЩИНИ

Том VII

ОДЯГ ТА ВЗУТТЯ. ПРЯДІННЯ З ЛЬОНУ І ТКАННЯ ПОЛОТНА

Сьомий том «Словник говорів Люблінщини», під назвою *Прядіння з льону і тканиня полотна* містить 2030 слів, а також у ньому вміщено 30 ілюстрацій та 42 мовні карти. Є окремим тематичним цілим, присвяченим народному традиційному одягу, взуттю, прядінню з льону, ткацтву полотна, та конструкції знарядь, які для цього призначені. Предметом опису є назви жіночого та чоловічого одягу, взуття та прядіння з льону та ткацтву полотна. Кожна з них є особливим знаком пам'яті, що відноситься до місця та часу і місцевих, регіональних традицій, переданих з покоління в покоління.

Наведена в цьому томі лексика є особливою і відноситься до теми, пов'язаної з польським селом, з його специфікою, що проявляється у способі одягання, а також відокремлення того, що використовується для роботи, від того, що є частиною святкування та веселощів. Діяльність, пов'язана з прядінням та ткацтвом полотна, була звичайною справою та необхідністю, і в той же час виросла до рангу святості, оскільки вона становила основу сільського існування та самодостатності одягу, в той же час була частиною народних ритуалів та звичаїв, з багатством світової інтерпретації та творчістю сільських жителів. Ми бачимо це як у місцевій, так і в регіональній великій кількості назв для одного десигнату, наприклад: *баюувка* 'bajówka', *хустка байова* 'chustka bajowa', *хустка плюшова* 'chustka pluszowa', *деречка* 'derezka', *дерка* 'derka', *накривка* 'nakrywka', *нажутка* 'narzutka', *опінайка* 'opinajka', *опийоха* 'opyjocha', *плейсувка* 'plejsiówka', *плешувка* 'pleszówka', *плюшувка* 'pluszówka', *тернувка* 'ternówka', *завйонзувка* 'zawiązówka', *завейоха* 'zawiejocha', *завійка* 'zawijka' „великий вовняний шарф, як правило, однокольоровий, який жінки носять на плечах і на голові”; *циганка* 'cyganka', *деска* 'deska', *дешулка* 'deszczułka', *кіянечка* 'kijaneczka', *ківадло* 'kiwadło', *ківайка* 'kiwajka', *клапка* 'klapka', *колберка* 'kolberka', *колбра* 'kolbra', *корба* 'korba', *корбечка* 'korbeczka', *лапка* 'łapka', *лопатечка* 'łopateczka', *наганячка* 'naganiaczka', *нога* 'noga', *паробек* 'parobek', *пастерка* 'pasterka', *стопка* 'stopka', *сучка* 'suczka', *шайбка* 'szajbka', *шарпачка* 'szarpaczka', *шарпак* 'szarpak', *сміга* 'śmiga',

смігло 'śmigło', водзідло 'wodzidło' 'дошка, що з'єднує педаль з колесом у катушці'; бараниця 'baranica', башилик 'basztyk', чана 'czara', чапка 'czarka', бараня чапка 'czarka barania', чапка баранкова 'czarka barankowa', чапка каракулова 'czarka karakułowa', чапка зимова 'czarka zimowa', чубатоха 'czubatocha', каракула 'karakuła', колпак 'kołpak', кожушана чапка 'kożuszana czarka', малахай 'małachaj', малахайка 'małachajka' 'хутряна шапка на зиму'.

Вислови про способи одягання, а також підготовка полотна, його обробка – це словесні тексти, побудовані за культурно встановленим зразком: десигнати мають свої назви, вони пов'язані з повсякденною та святковою діяльністю, вписані в навички та мовне сприймання сільських жителів, а також практичні знання що стосуються землеробства, обробки льону та підготовки одягу і взуття.

Народна картина назв одягу надзвичайно багата, створена географічним різноманіттям назв та їх варіативністю, а також множинністю назв для одного десигнату, які часто утворюють один ономаціологічний ряд, але можуть також належати до різних семантичних піль, які враховують не тільки різні аспекти даної частини одягу, а й тип асоціацій та сприймання людьми, наприклад, назви 'теплої байкової (пол. *barchanowej*) спідниці, яку жінки носять щодня", мотивовані покриттям нижньої частини тіла (*спідниці*) та матеріалом, з якого вона пошита (бая, барханка, бумазейна спідниця), 'інструменти для зняття чобіт з верхом' – функцією (*роззувак* 'rozzuwak', *визувач* 'wyzuwacz', *сціонгавка* 'ściągawka'), формою (*стопка* 'stopka', *лавка* 'ławka', *лапки* 'łapki', *копито* 'копыто') і схожістю з тваринами та плазунами (*п'єс* 'pies', *п'єсек* 'piesek', *сука* 'suka', *сучка* 'suczka', *козьолек* 'koziolatek', *козьолкі* 'koziolki', *жабка* 'żabka'), 'Педаль на прядці' – типом розташування (*поднуже* 'podnoże', *поднужек* 'podnożek', *поднужка* 'podnożka', *поднужник* 'podnożnik'), формою (*нога* 'poga', *нужка* 'nożka', *деска* 'deska', *десечка* 'deseczka', *лапа* 'łapa', *лапка* 'łapka', *лавка* 'ławka', *лавечка* 'ławeczka', *педал* 'pedał', *педало* 'pedało', *стопа* 'stopa', *стопка* 'stopka', *шлана* 'szłapa', *шланач* 'szłapacz', *пруг* 'próg', *вага* 'waga'), а кільця у вішалках, що тримають ничиниці в ткацькому верстаті – формою (*кронжки* 'krążki', *кронжечкі* 'krążeczki', *кронжавкі* 'krążawki', *кулечка* 'kółeczka', *кругалце* 'kruhalce'), виконуваною дією (*блокі* 'bloki', *блочкі* 'bloczki', *рончки* 'rączki', *валкі* 'wałki', *лапи* 'łapy', *лапки* 'łapki', *шинкі* 'szynki', *трищкі* 'trycki', *ролькі* 'rolki') і аналогією до тварин (*кобилкі* 'kobyłki', *бичкі* 'byczki', *сука* 'suka')

Також є багато випадків, коли одне найменування включає кілька десигнатів подібного зовнішнього вигляду та дії, наприклад, *бурка* це: „верхній одяг з густого,

темного сукна або фетру у вигляді накидки з капюшоном, що використовується під час подорожі“ - „велика вовняна хустка у клітинку, яку жінки носять на плечах і на голові“ - 'тепла вовняна спідниця' - 'вовняний або лляний фартух до пояса' - 'фартух до пояса для роботи в полі та на фермі'; *сука* це: "дошка, що з'єднує педаль з колесом у котушці"- 'знаряддя у вигляді дошки, пристрій з отворами, що використовується для затримання пучка в ткацькому верстаті' - 'пристрій для зняття взуття з верхом'; *щітка* - це: «обмотаний низ спідниці, сукні» - «засіб для розчісування льону» - «засіб для розчісування вовни» - «засіб для чищення взуття та одягу».

Цей том є черговою частиною багатотомного дослідження у регіональному вимірі, що поєднує вимоги внутрішньо-діалектного і міждіалектного словника. Має недиференційний характер і у зв'язку з цілісністю всього базується на тих же методологічних принципах, як і шість вже виданих томів із спільною моделлю гасла у словнику, зі збереженою в алфавітному порядку системою імен, включених в широкі культурні та побутові контексти та з використанням атласних методів та іконографії. З цієї ж причини в VII томі повторюються елементи методологічних і редакційних принципів, а також використовуються джерела і розробки, а також перелік населених пунктів, з яких одержано матеріал.

Досліджуваною територією є Люблінщина в межах воєводства до 1975 року, трохи змінена у 1999 році (див. карта 1), а матеріал був виокремлений з висловлювань найстаріших жителів 634 сіл Люблінського регіону (Див. список населених пунктів), і від 2520 інформантів. Том VII, як і попередні, заснований, у першу чергу, на основі збірників автора *Словника*, а матеріальну структуру складають: 1) польові записи, записані на магнітофонних плівках, 2) безперервні тексти, записані (без звукової документації), 3) записи слів, зібрані методом анкетування (на основі питальника, без контекстної екземплярофіксації). Додаткові словникові матеріали були отримані з атласової картотеки: *Атласу польських говорів* (записи слів без контекстів), *Атласу говорів Люблінщини* (записи слів без контекстів), мовних архівів і частково з магістерських, бакалаврських робіт і друкованих джерел.

Стаття гасел складається з наступних елементів:

1. Словникове гасло і його значення у формі дефініції з реальним значенням.
2. Ілюстрація – наведена у зв'язку зі застосуванням посилань на фотографію десигнату, розміщену в кінці словникової частини. Цифра після посилання: див. означає номер фотографії.
3. Контексти, в яких слова з'являються.

4. Джерела.
5. Географії слова разом з мовною картою, відміченої за допомогою посилання на карту, що знаходиться в кінці словникової частини.
6. Флексійні явища і найбільш поширені фонетичні варіанти, локалізовані в сегменті: вимова.
7. Посилання на синоніми (варіативна лексика в одному селі) і гетероніми (варіативна лексика в більш широкій території) з використанням посилання:

Нижченаведені зразки заголовних слів:

Barchanka ‘ciepła spódnica barchanowa, noszona przez kobiety na co dzień’

Barchanka to spódnica z grubego materiału (Gałęzów). Barchanka to spódnica z barchanu takiego grubego (Maziarka). Barchanka to ciepła spódnica na zime (Kryłów). Barchanka to dawna spódnica zimowa wełniana (Stanisławów). Barchanka to tako jakby spódnica tylko pod spód spódnicy, tako franelowo albo z barchanu, kiedyś taku grubu franelę to nazywało barchan. To była tako jakby drugo spódnica pod spodym dla ciepła, jak tam kobita jechała na furze, na powietrzu była, zimno było, mróz to taku se zakładała barchanke (Annopol). Barchanka to była spódnica, mocno marszczono, w pasie zawiązywano na zawiązywanie, dosyć szeroko we trzy półek, który sie wkładało pod spódnice, zeby było ciepło. Bo kiedyś kobity starsze chodziły bez majtek, nikt majtek ni miał, tylko były te barchanki i w tych ciepłych barchankach chodziły. To był strój damski ta barchanka. Dej mi tam, jesce se barchanki nie wsadziłam (Świeciechów). Barchanka to spódnica, szeroka z fałdami. Nie mówili, że spódnica, tylko barchanka, marszczona w pasie. Taka nazwa, bo dzie tam kiedyś mówili o spódnicach (Łukowa). Powim jak to baby chudzili. Du codnia w zime to byli spódnice, barchanki nazywali sie (Żrebce). Barchanka to gruba spódnica, któro kobiety zakładały czasem jedne na druge, pod wierzchnio barchanke szła jeszcze barchanka (Abramów). Barchanka to była ciepła na zime (Grabowiec). Barchanka na zime z grubego towaru (Janiszów). Barchanka to więcy gruba spódnica (Hosznia Ordynacka). Barchanka to spódnica na zime, grubszo tako (Osmolice). Barchanka to ciepła spódnica na zime, z grubszego matyriału (Siedliszcze gm. Dubienka). Barchanka to babska spódnica (Ostrów). Barchanka to spódnica wykonana z wełny, noszona zwykle w zimie (Chmielek). Barchanka to spódnica z barchanu, bo byli jeszcze z płótna lnianego (Orłów Murowany). Barchanka to spódnica z bawełny (Ratoszyn). Barchanka to dawna spódnica lniana czy wełniana zimowa (Studzianki). Barchanka to spódnica codzienna z grubego lnianego płótna (Liszno). Kup mi

tuwaru na barchanke, bo tyn barchan to był miastowy, swojego ni robili (Siennica Różana). Barchanki szyły i baby w barchankach chodziły tak normalnie przy domu, bo innych spódnic musi nie było (Strzeszkowice Duże). Baby w barchankach chodziły całe zime, a czasem i w lato (Wierzbica pow. Kraśnik). Barchanki. Kobity to mówiły barchanki, takie starsze, za mego to już nie, mówie spódnica, ale jeszcze te przede mno, to mówiły barchanki (Janiszkowice). Barchanki, jak to stare baby to mówiły, że barchanki [...]. No spódnica, barchanka [...]. Na pasku takim i trokami związane (Stryjno Pierwsze). Baby barchanki mieli takie długie prawie do zimi (Worgule). Barchanka to spódnica zwyczajna, nie jest z wełny, ale taka na co dzień do chodzenia (Niezdów). Barchanka to prosto spódnica (Czernięcin Główny). Barchanka to inaczy spódnica (Krępiec). Barchanka to spódnica, co baby na wsi mieli (Wólka Kańska). Barchanka to dawna spódnica (Krzczonów).

Źródła: PM, AMWL, KAGP, SGM, MG.

Geografia: Lubelszczyzna południowa, środkowa i północno-wschodnia (zob. mapa 5).

D. lp. *barchanki*; D. lm. *barchanków*; wymowa: *barxanka*.

Por. *baja*, *spódnica*, *spódnica barchanowa*.

Berdo ‘grzebień do przybijania wątku w warsztacie tkackim’ (zob. ilustracja 26).

Berdo to grzebieniowata drabina o drobnych szczeblach, służąca do przybijania wątku (Lipnica). Grzebień w warsztacie tkackim, podobny do drabki, służący do przybijania wątku to berdo (Jabłoń). Przez te naczelnice, jak tu nastąpiło sie na te podnóżki, to czółenkiem tym sie to tak sie otworzyło, tym czółenkiem sie przerzucało z jednej strony na drugo. I tu trach, było berdo tako, no to berdo tak nazywali, to była taka deska z takimi [...], tak jak w grzebieniu. I to właśnie tym berdem sie dobijało (Uhrusk). Berdo do służyło do przybijania wątku (Jabłeczna). Berdo to taki grzebień w krośnach (Koszoły). W tych nabilkach jest berdo, o prosze bardzo, zakłada sie to, i to służy do tego, że jeżeli przeciągamy dajmy na to jakiś tam czy, czy materiał, czy co, żebyśmy mogli tym mocno przy..., przybić, przystuknąć, żeby ta materia była dość gęsta i zbita. [...]. To jest, to sie wszystko robi tak samo, tylko że później to trzeba te niteczki liczyć ile sie nasnuło, bo te nitki pójdo w berdo. [...] te berdo, gdzie tego, gdzie sie przybija te, gdzie sie przybija to tkanine. I te niteczki później ido w te berdo. I trzeba tych niteczek tyle nasnuć, naliczyć, ile jest trostek w tym berdzie, ile jest w tym berdzie tych oczek, one muszo sie pokrywać. O. To znaczy to tak, to tak wygląda ta robota (Kożanówka). I płocha, o berdo po naszymu sie nazywało (Rusiły). Na te warsztaty nawijajo berda i tupiero już naczynajo robić (Matiaszówka). Żeby do tkania, to musi być przy tym trzy kobiety, jedna trzyma za te nici, bo to długi kawalek jest, jak to kiedyś mówili, trzy, cztery huby. Druga

trzyma już narzucone te berdo, a jedna kręci (Janówka). Krośna, był ten wałek, tu tak był na dole, dzie sie płótno nawija. Tam wałek u góry był, dzie sie usnowe nawija. I tupiero jak my byli małe, toż oni to ruzplączo i kažo dla dzieci wsiadać, żeby ciałnij nawinąć na ten nawój. Tupiero nawino na ten nawój. To tam co na płótno to jeszcze jest taki kolek wstawiony. Przez to przechodzi płótno aż do tego wałka pud spodem. I sie już tupiero tam sobie dupasuje stołek, czy co, i siedzi. I tupiero już, jak już oni usnujo, to berdo nazywali. Stalowe było i jakiś inne, i niczanki. Teraz nawlika sie przez te niczanki, i jedna nawleka w niczanki, a druga w berdo. Nawleka i tupiero jak skończy, to i taki zakładajo prątek i purubione sznurki. To takie sznurki nazywajo zatykacze. To je na początek i na koniec, jak już trza durabiać. Nazywali zatykacze. I tupiero te sznurki, już jak oni pasujo, i tupiero już, jak już te berdo wstawio takie te. I w środek sie wstawialo, jedna na dole, i druga. I tupiero te berdo wciskajo, w to żeb pasowało i tupiero zarzuca nić (Dobryń).

Źródła: PM, KAGP, PI, CWP, MG.

Geografia: Lubelszczyzna północno-wschodnia i środkowo-wschodnia (zob. mapa 33).

D. lp. *berda*; D. lm. *berdów*; wymowa: *berdo*.

Por. *blat, grzebień, płoch, półtorak*.

Kacapka I ‘czapka zimowa zapinana pod brodą’

Kiedyś jeszcze kacapki byli, takie czapki grube i zapinane pod brode (Wólka Abramowska).

W zimie w kacapkach zapiętych pod brode chodziły dzieci (Korytków Duży).

Źródła: PM.

Geografia: okolice Biłgoraja.

D. lp. *kacapki*; D. lm. *kacapków*; wymowa: *kacapka*.

Kacapka II ‘chustka wiązana na głowie w formie czapki’

Kacapka to jak chustka wiązana z przodu na czole głowy (Skowieszyn). Kacapka to chustka wiązana na głowie tak na czapke (Polichna). Kacapka to zawiązana na głowie tak jak czapka (Wierzbica pow. Kraśnik).

Źródła: PM.

Geografia: Lubelszczyzna zachodnia.

D. lp. *kacapki*; D. lm. *kacapków*; wymowa: *kacapka*.

Por. *chusta wiązana, chustka z dupką, czepiek, czepiec, dupka, prypyczok, siatka, sitko*.

Касарка III ‘kolorowa chusta w kwiaty z cienkiej wełny, z frędzlami lub bez frędzli, noszona od święta’ (zob. ilustracja 10).

Kasarka to mała wełniana chustka na głowe, we kwiaty (Siennica Różana). Kasarka to duża chustka w kwiaty, wiązana w tyle (Czołki). To so już nowsze kasarki, bo to kasapy przywozili. Takie prążkowane byli, to takie starsze (Uhrusk). Kasarka to chustka na głowe w kwiaty (Ochoża). Kasarka to czerwona chustka wełniana w kwiaty. Tako kasarka kiedyś to dużo kusztowała, bo łona była wyłniana (Sól).

Źródła: PM, KAGP, MG.

Geografia: Lubelszczyzna południowo-wschodnia i środkowo-wschodnia.

D. lp. *kasarki*; D. lm. *kasarków*; wymowa: *kasarka*.

Por. *bajówka, chustka, szalanowa chustka, szalanówka, szalinówka, tarnówka*.

У сьомому томі *Словника говорів Люблінщини*, подібно як і в I, II, III, IV, V і VI, застосовано орфографічний запис, а форму гасла зведено до загальнопольської. Стандартизований і уніфікований напівфонетичний запис, який бере до уваги фонетичні, морфологічні і синтаксичні риси говорів Люблінського регіону, застосовувався також у згадуваних у гаслах контекстах.

Невід'ємною частиною словникового гасла є ілюстрації та карти, а також кваліфікатори. Карта відіграє важливу роль у візуальній географічній специфікації. Вона була вписана в гасло, згідно з принципом, що її розміщення дозволяє не тільки більш повно використовувати географічну інформацію, а й захоплювати місце тієї чи іншої лексеми в говірковій специфіці регіону. Це дає читачеві кращу орієнтацію щодо розташування звучання даної назви, поширення її використання (інтегровано, вибірково, періодично, нерівномірно, по центру чи периферійно), показує зв'язки цієї території з сусідніми. Кожна з цих відомостей несе певний зміст, що має вплив на характер назви і окреслений нею десигнат. Крім того, ми дізнаємося про місце даної назви серед інших окреслень даного десигнату – синонімів і гетеронімів – і про його експансивний або рецесивний характер, на який вказує діапазон і місце локалізації. Ілюстрація дозволяє більш повно ідентифікувати десигнат і його детальну візуальну характеристику.

Кваліфікатори не становлять окремого сегменту гасла, але вводяться у говіркові контексти, що походять від користувачів говірки. Вони правильно підбрані і впорядковані відповідно до використовуваної методології опису словникового гасла. Така концепція використання кваліфікатора і його включення в контекст відображає

мовну свідомість жителів сучасного села, які через назву і десигнат викликають образ минулого.

Том *Одяг та взуття. Прядіння з льону і тканиня полотна* – це унікальний документ, який зберігає мовну спадщину відповідно до Конвенції ЮНЕСКО з 2003 року, а також вписується в захист нематеріальної культурної спадщини регіону, у довгострокові дослідницькі роботи, що мають фундаментальне значення для спадщини та національної культури. Перед змінами, яким піддаються сучасні говірки, така форма документації стає культурною необхідністю і викликом для сучасних і майбутніх поколінь. Є відображенням складності і мультикультурності говірок Люблінщини і картиною лексичної диференціації регіону з малопольськими, мазовецькими, кресовими, загальноговірковими і загальнопольськими явищами. Діалектологічно-етнолінгвістична інтерпретація матеріалу дозволяє на всебічну характеристику не тільки назви, але і її місця в культурній, побутовій, віросповідній структурі та світосприйнятті жителів сіл Люблінського регіону, що є не тільки мостом між Сходом і Заходом, але й між Європейським Союзом і Східною Європою.

Сьомий том *Словника говорів Люблінщини*, як наукова, а також прикладна робота, що має практичний характер, є не тільки формою закріплення і збереження мовної та культурної спадщини Люблінського регіону, концептуалізованої у вигляді набору слів, які творять говірковий лексикон, але, перш за все, важливим інструментом у створенні регіонального бренду та промоції Люблінського регіону, з метою його доступності для широкого кола адресатів, як лінгвістів, так і вчених інших спеціальностей, регіональних творців, популяризаторів культури регіону, вчителів, які працюють з метою поширення знань про регіон, та які поширюють ініціативу „малої батьківщини” також молоді, яка бажає зрозуміти суть культурно-мовної картини власного регіону.

Переклад на українську мову: Марек Олейнік